

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

ПАРШАК Сергій Анатолійович - ад'юнкт докторантури та ад'юнктури Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.133(477)

Стаття посвящена аналізу норм УПК України, регламентуючих порядок ознайомлення учасників уголовного производства с матеріалами досудебного расследования. Отдельно исследован вопрос относительно заявления ходатайств участниками процесса во время окончания досудебного расследования. Указано на недостатки нормативной регламентации. В связи с тем, предложено определенные направления совершенствования процессуального законодательства Украины.

Ключові слова: закінчення досудового розслідування, ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, учасники кримінального провадження, матеріали досудового розслідування, клопотання.

Постановка проблеми

Під час закінчення досудового розслідування слідчий, прокурор повинні виконати ряд процесуальних дій. Разом із тим найважливішим є обов'язок відкрити матеріали кримінального провадження. Відкриття матеріалів іншій стороні у порядку ст. 290 КПК України створює реальні можливості реалізації принципу змагальності сторін обвинування та захисту під час закінчення досудового розслідування (ч.ч. 1, 2 ст. 22 КПК України). Більш того, ознайомлення сторін з усіма матеріалами кримінального провадження є обов'язковою процесуальною дією, яка забезпечує такі загальні засади кримінального провадження як законність (ч. 2 ст. 9 КПК України), рівність перед законом і судом (ст. 10 КПК України), презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17 КПК

України), забезпечення права на захист (ст. 20 КПК України), право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 24 КПК України) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питанням закінчення досудового розслідування присвячено чимало праць вчених, а саме: С.А. Альперта, В.М. Бикова, О.І. Галагана, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, Р.В. Жогіна, В.С. Зеленецького, Г.К. Кожевникова, О.М. Ларіна, В.З. Лукашевича, В.Т. Малярєнка, Л.А. Маріупольського, Г.М. Миньковського, М.П. Митрохіна, О.Р. Михайленка, О.Б. Муравіна, В.А. Осмоляна, В.А. Стрємовського, М.С. Строговича, О.В. Танцюри, П.С. Елькінд, Р.Х. Якупова та інших. У цих дослідженнях сформульовані важливі наукові ідеї і висновки, що відображені у законодавстві і використовуються практикою. Разом з тим деякі питання щодо забезпечення прав учасників кримінального провадження під час закінчення досудового розслідування вимагають якісно нового наукового обґрунтування.

Мета даної статті полягає у визначенні засобів забезпечення прав учасників кримінального провадження під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу

Як визначає В.А. Осмолян, ознайомлення з матеріалами кримінальної справи – це процес

вивчення учасниками кримінального судочинства матеріалів слідчого та судового провадження, інших матеріалів, речових доказів з метою отримання відомостей, необхідних для реалізації своїх прав та законних інтересів [1, с. 8]. Необхідно підкреслити, що ознайомлення сторін з усіма матеріалами кримінального провадження, будучи гарантією захисту інтересів сторін, є одночасно й засобом перевірки всебічності, повноти та неупередженості досудового розслідування. Водночас, ці правила допомагають прокурору та слідчому заповнити можливі прогалини досудового провадження та додатково перевірити ті чи інші обставини, на які звернуть увагу заінтересовані суб'єкти кримінального процесу. Слід вказати, що не всі науковці підтримують думку про необхідність ознайомлення учасників процесу з матеріалами провадження. Як вважає Г.В. Юркова, таке ознайомлення не впливає на захист, і у зв'язку з цим можна обмежитися оголошенням підозрюваному і захиснику про завершення досудового розслідування [2, с. 12]. Проте, на нашу думку та на думку багатьох процесуалістів, ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінального провадження є важливою процесуальною гарантією захисту прав та інтересів не лише підозрюваного, а й потерпілого, цивільного позивача та відповідача. Як слушно підкреслює Ю.О. Гришин, реалізуючи вказане право, сторони кримінального провадження отримують фактичну та юридичну можливість: проконтролювати хід і результати досудового розслідування; оцінити законність прийнятого рішення про закінчення розслідування; представити суду матеріали, якщо сторона має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді; виявити порушення, що обмежують їх права й законні інтереси; виявити порушення під час збирання, перевірки, оцінки і використання доказів у кримінальному провадженні; виявити прогалини у доказовій базі, яка сформована стороною, своєчасно вжити заходів щодо їх усунення [3]. З цього приводу Т.В. Корчева вказує, що надійний захист учасниками процесу своїх прав і законних інтересів неможливий без знання матеріалів кримінального провадження, це один з дієвих способів перевірки повноти, всебічності й об'єктивності розслідування [4, с. 108].

У ст. 290 КПК України вказано на обов'язок прокурора, слідчого повідомити про завершення досудового розслідування та відкрити матеріали не всім учасникам кримінального провадження, а лише: 1) підозрюваному, його захиснику та законному представнику; 2) захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; 3) потерпілому; 4) представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 5) цивільному позивачу, його представнику та законному представнику; 6) цивільному відповідачу і його представнику. Із аналізу вказаних положень, бачимо, що ч. 7 ст. 290 КПК України не передбачає ознайомлення з матеріалами, які були відкриті, представника та законного представника потерпілого. У зв'язку з тим, не зрозумілою є позиція законодавця щодо надання право знайомитись з матеріалами провадження представнику цивільного позивача та цивільного відповідача і обмеження у даному праві представника потерпілого. Водночас, у юридичній літературі обґрунтовується доцільність надання такого права лише представнику потерпілого за відсутністю в останнього можливості ознайомитися з відкритими прокурором і стороною захисту матеріалами. Як вказує О.А. Губська, представники потерпілого наділені правом на ознайомлення з матеріалами лише в тому випадку, коли сам потерпілий з певних причин не може здійснити цього права (хвороба, терміновий від'їзд в іншу місцевість, потерпілий є неповнолітнім або страждає на психічне чи фізичне захворювання) [5, с. 178]. Не можемо погодитись із позицією про вибіркове ознайомлення представника потерпілого з матеріалами досудового розслідування, оскільки, враховуючи положення ст.ст. 56 і 58 КПК України, представник потерпілого підлягає ознайомленню з відкритими матеріалами кримінального провадження у порядку ст. 290 КПК України. Крім того, у ч. 1 ст. 59 КПК України закріплені підстави обов'язкового залучення до участі законного представника потерпілого. Враховуючи положення ч. 1 ст. 59 та ч. 5 ст. 44 КПК України, законний представник користується процесуальними правами потерпілого. У зв'язку з тим, законний представник підлягає ознайомленню з мате-

ріалами кримінального провадження разом з потерпілим, якщо останнім є неповнолітня особа або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною. Враховуючи вищевикладене, пропонуємо надати право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представнику та законному представнику потерпілого, у зв'язку з чим внести зміни до ч. 7 ст. 290 КПК України, виклавши її у наступній редакції: «7. Про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, його представника, законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, після чого вони мають право ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті».

За вимогами ч. 3 ст. 290 КПК України прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язані надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них. Слід погодитись із С.Б. Фоміним, який зазначає, що таке регулювання прискорить ознайомлення учасників процесу з матеріалами провадження [6, с. 24]. Разом з тим, як правильно вказує В.І. Фаринник, на слідчого не покладено обов'язок сприяти учасникам процесу у копіюванні матеріалів, однак він не повинен перешкоджати їм у цьому і має надати необхідний час. Учасники, які ознайомлюються з матеріалами провадження, не мають права виносити їх за межі робочого кабінету слідчого або органу внутрішніх справ чи прокурора (прокуратури). Реалізація даної процедури можлива за рахунок надання слідчим дозволу виготовляти копії шляхом фотографування та сканування матеріалів кримінального провадження [7, с. 4]. Для порівняння зазначимо, що у кримінальному процесуальному законодавстві Російської Федерації право учасників кримінального провадження на копіювання матеріалів справи закріплено ще у 2001 році. Так, у ч. 2 ст. 217 КПК РФ зазначено, що у процесі ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, яка складається з декількох томів, обвинувачений і його захисник мають право повторно звертатися до кожного з томів кримінальної справи, а також

виписувати будь-які відомості і в будь-якому обсязі, знімати копії з документів, у тому числі за допомогою технічних засобів [8].

З метою більш повного аналізу процедури надання доступу до матеріалів кримінального провадження необхідно вирішити питання, у якому вигляді дані матеріали надаються для ознайомлення учасникам процесу. КПК України дане питання не регламентує. Разом з тим вважаємо, що вирішення даного питання на рівні закону має важливе значення з огляду на забезпечення прав учасників кримінального провадження. На практиці не поодинокі випадки, коли слідчий надає матеріали для ознайомлення, а після цього продовжує збирати необхідні документи і навіть «заднім» числом проводити слідчі або інші процесуальні дії (для цього аркуші кримінального провадження нумеруються олівцем, а не чорнилом). Звісно, така практика призводить до того, що учасники кримінального провадження знайомляться не з усіма матеріалами, а це, постфактум, призводить до порушення їх прав. З метою урегулювання даного питання, слід врахувати положення КПК Республіки Казахстан, де у ч. 1 ст. 296 встановлено, що «особа, яка здійснює досудове розслідування, пред'являє підозрюваному та його захиснику всі матеріали справи, за винятком списку обвинувачення, які повинні бути підшиті, пронумеровані, внесені в опис аркушів справи, прошнуровані та скріплені печаткою слідчого органу. Для ознайомлення пред'являються також речові докази і відтворюються на прохання підозрюваного або його захисника фотозаписи, відеозаписи, кінофільми, слайди, інші носії інформації, якщо такі прикладені до протоколів слідчих дій» [9]. З урахуванням викладеного, пропонуємо внести зміни до процесуального законодавства та доповнити ч. 2 ст. 290 КПК України реченням наступного змісту: «Матеріали досудового розслідування повинні бути підшиті, пронумеровані, внесені в опис аркушів кримінального провадження, прошнуровані та скріплені печаткою органу, який здійснював досудове розслідування».

Після ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування сторони кримінального провадження зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілий, представ-

ник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, – прокурору факт надання їм доступу до матеріалів із зазначенням найменування таких матеріалів. Слід зазначити, що КПК України прямо не вказує, у якій формі слід відобразити факт надання доступу до матеріалів досудового розслідування. На практиці, як правило, це фіксується у протоколі надання доступу до матеріалів досудового розслідування, який складається окремо для підозрюваного, його захисника, а також для потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників. Даний протокол складається за правилами ст. ст. 104–107 КПК України.

Важливим аспектом у механізмі забезпечення прав учасників кримінального провадження є право осіб заявляти клопотання, і, відповідно, обов'язок посадової особи вирішити це клопотання. У п. 11 ч. 3 ст. 42 КПК України закріплено право підозрюваного заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, для потерпілого дане право закріплено у п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК України. Аналіз вказаних положень, а також положень ст.ст. 220, 290 КПК України дає підставу для висновку про те, що закон не передбачає права сторін після ознайомлення з відкритими матеріалами досудового розслідування на заявлення клопотання про доповнення досудового розслідування, про закриття кримінального провадження, про зміну або скасування заходів забезпечення кримінального провадження, притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, зміну кваліфікації кримінального правопорушення та інші клопотання, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню. Якщо на думку учасників процесу є обставини, що мають значення для провадження, то клопотання про їх з'ясування будуть предметом розгляду вже в ході судового засідання. Таким чином, законодавець відмовився від того, щоб учасники кримінального провадження мали реальну можливість контролювати повноту, всебічність і неупередженість розслідування шляхом заявлення клопотань про доповнення досудового розслідування. У зв'язку з цим у науковій літературі правильно ставиться питання: який сенс ознайомлення з матеріалами розслідування, якщо ні сторона

захисту, ні потерпілий не може клопотати про доповнення досудового слідства, витребування документів тощо. З таким же успіхом сторони могли б ознайомлюватись з матеріалами кримінального провадження у суді [10, с. 89]. У зв'язку з викладеним, вважаємо, що було б доцільно передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню, а саме про доповнення досудового розслідування, про закриття кримінального провадження в цілому, або якійсь його частині, про зміну або скасування заходів забезпечення кримінального провадження, притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, зміну кваліфікації кримінального правопорушення тощо. Вважаємо, що заявлення таких клопотань вже після ознайомлення з усіма матеріалами кримінального провадження, коли у сторін та потерпілого вже склалася цілісна картина щодо доказової бази, могло б сприяти усуненню недоліків розслідування та реалізації прав та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Клопотання, заявлені під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, повинні вирішуватись за правилами ч. 2 ст. 220 КПК України. У такому випадку, слідчий, прокурор зобов'язаний розглянути його в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити за наявності відповідних підстав. Гарантією належної реалізації права учасників кримінального провадження заявляти клопотання є чітке встановлення на законодавчому рівні не лише строків їх розгляду, а й строків подачі клопотання. Вважаємо, що у КПК України необхідно встановити термін для заявлення клопотань. Пропонуємо встановити строк для заявлення клопотань – 3 дні. Встановлення такого термін, з одного боку, дозволить учасникам кримінального провадження скласти та належним чином обґрунтувати клопотання, а з іншого – не призведе до затягування досудового розслідування.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу норм КПК України, що регламентують порядок ознайомлення учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування. Окремо досліджено питання щодо заявлення клопотань учасниками процесу під час закінчення досудового розслідування. Указано на недоліки нормативної регламентації. У зв'язку з тим, запропоновано певні напрямки удосконалення процесуального законодавства України.

Висновки

Підсумовуючи викладене, потрібно зробити висновок, що надання доступу до матеріалів досудового розслідування є важливою гарантією прав учасників кримінального провадження. Разом з тим положення чинного законодавства з питань забезпечення прав учасників кримінального провадження під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування потребують удосконалення. У зв'язку з тим, нами пропонується: 1) доповнити ч. 2 ст. 290 КПК України положенням про те, що матеріали досудового розслідування під час відкриття стороною обвинувачення повинні бути підшиті, пронумеровані, внесені в опис аркушів кримінального провадження, прошнуровані та скріплені печаткою органу, який здійснював досудове розслідування; 2) внести зміни до ч. 7 ст. 290 КПК України та закріпити право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представника та законного представника потерпілого; 3) передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню. Строк для заявлення клопотань пропонується встановити 3 дні. Закріплення даних положень у чинному законодавстві, безумовно, сприятиме забезпеченню прав учасників кримінального провадження.

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of the norms of Criminal Procedural Code of Ukraine regulating the procedure of familiarization of the participants of criminal proceedings with the materials of pre-trial investigation. Separately the issue of forwarding petitions by the participants of the process while termination of the pre-trial investigation is studied. The shortcomings of normative regulation are specified. Regarding to this certain areas of improving procedural legislation of Ukraine are offered.

Література

1. Осмолян В. А. Ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – К., 2012. – 196 с.
2. Юркова Г. В. Реалізація завдань швидкого, повного розкриття злочину в досудових стадіях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. В. Юркова. – К., 2001. – 18 с.
3. Гришин О. Ю. Особливості процесуального алгоритму відкриття сторонами матеріалів кримінального провадження / О. Ю. Гришин, Н. С. Чальцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corp-iguvd.lg.ua/d130109.html>.
4. Корчева Т. В. Проблеми діяльності захисника у досудовому провадженні та в суді першої інстанції / Т. В. Корчева. – Харків : ФОП Вапнарчук Н. М., 2007. – 200 с.
5. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за не реабілітуючими обставинами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – К., 2002. – 209 с.
6. Фомін С. Б. Відкриття матеріалів іншій стороні кримінального провадження для ознайомлення: чи вирішить новий процесуальний інститут старі проблеми? / С. Б. Фомін // Адвокат. – 2012. – № 7. – С. 21–25.
7. Фаринник В. Відкриття матеріалів іншій стороні у кримінальному провадженні / В. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – № 36. – С. 4.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : от 22.11.2001, № 174-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.up-kodeks.ru>.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4.07.2014 № 231-V [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231#z4672>
10. Пожар В. Г. Проблеми забезпечення прав деяких учасників кримінального провадження на етапі закінчення досудового розслідування / В. Г. Пожар // Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства : матеріали регіон. круглого столу, м. Одеса, 19 квітня 2013 р. / [відп. за вип. – Ю. П. Аленін]. – Одеса : Юрид. а-ра, 2013. – С. 87–90.